

ПРО ВНЕСОК БОРИСА ШАЛАГІНОВА У РОЗРОБКУ НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ ДЛЯ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ABOUT THE CONTRIBUTION OF BORIS SHALAGINOV IN THE DEVELOPMENT OF NORMATIVE DOCUMENTS FOR THE SCHOOL COURSE OF FOREIGN LITERATURE

У статті проаналізовано внесок Бориса Шалагінова в розробку нормативних документів для організації освітнього процесу із зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти України. Визначено основні наукові позиції вченого щодо концепції курсу, основних принципів структурування освітньої інформації, ролі державного стандарту та навчальних програм в організації навчання. Закцентовано, що вчений вбачає виховне значення видатних творів мистецтва в усі часи в утвердженні фундаментальних цінностей, що формують і зміцнюють людську спільноту та забезпечують її життєздатність упродовж тисячоліть. Виокремлено запропоновані вченим принципи вибору творів для шкільного курсу літератури: висока художньо-естетична вартісність; гуманістичний зміст; психологічна відповідність конкретній віковій групі; висока педагогічна цінність; яскраво виражена науково-теоретична презентабельність твору; зручний для класної роботи обсяг тексту. Наголошено, що і сьогодні ці принципи є домінуючими при виборі творів для текстуального вивчення авторами модельних програм з літератури та учителями-практиками. Окремі з них набули особливої актуальності в останні десятиліття у зв'язку із глибоким проникненням технічних засобів цифрової епохи у шкільництво. Проаналізовано внесок професора Шалагінова в розробку ще одного важливого нормативного документа – шкільної програми із зарубіжної літератури. Доведено, що програми, розроблені за участі Б. Шалагінова, створили передумови для формування особистості, вкоріненої в національний культурний ґрунт, відкритої до інших культур, їхніх ідей та вартостей, здатної синтезувати національні й загальнолюдські цінності. Зауважено, що Б. Шалагінов створив продуктивну науково-методичну концепцію вивчення курсу, успішна реалізація якої забезпечується узгодженням цілей, цінностей, змісту освіти, підходів, методів і форм роботи. Зроблено висновки, що методичні ідеї та розробки Бориса Шалагінова живуть повнокровним життям: вони є і предметом дискусій навколо актуальних тем, і фундаментом для новітніх досліджень оптимальних шляхів подальшого розвитку Нової української школи.

Ключові слова: Б. Шалагінов, методика навчання зарубіжної літератури, історія методики літератури, нормативні доку-

менти, стандарт освіти, навчальна програма, освітні цілі, зміст освіти.

The article analyzes the contribution of Borys Shalaginov to the development of normative documents for the organization of the educational process in foreign literature in general secondary education institutions of Ukraine. The main scientific positions of the scientist on the concept of the course, the basic principles of structuring educational information, the role of the state standard and curricula in the organization of education are determined. It is emphasized that the scientist sees the educational value of outstanding works of art at all times in the affirmation of fundamental values that form and strengthen the human community and ensure its viability for thousands of years. The author emphasizes the principles of selecting works for the school literature course proposed by the scientist: high artistic and aesthetic value; humanistic content; psychological relevance to a particular age group; high pedagogical value; pronounced scientific and theoretical presentability of the work; and a text volume convenient for classroom work. It is emphasized that even today these principles are dominant in the selection of works for textual study by the authors of model literature programs and practicing teachers. Some of them have become especially relevant in recent decades due to the deep penetration of digital age technical means into schooling. The article analyzes Professor Shalaginov's contribution to the development of another important normative document – the school curriculum in foreign literature. It is proved that the programs developed with the participation of B. Shalaginov created the prerequisites for the formation of a personality rooted in the national cultural soil, open to other cultures, their ideas and values, and capable of synthesizing national and universal values. It is noted that B. Shalaginov created a productive scientific and methodological concept of studying the course, the successful implementation of which is ensured by the coordination of goals, values, educational content, approaches, methods and forms of work. It is concluded that the methodological ideas and developments of Borys Shalaginov live a full-blooded life: they are both the subject of discussions around current topics and the basis for the latest research on the best ways to further develop the New Ukrainian School.

Key words: B. Shalaginov, methods of teaching foreign literature, history of literature methods, normative documents, education standard, curriculum, educational goals, educational content.

УДК 373.3/5.016:82(100):37.091.4Шал
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/79.2.12>

Степаненко О.К.,

канд. філол. наук, доцент,
доцент кафедри українознавства,
документознавства та інформаційної
діяльності
Навчально-наукового інституту
«Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури»
Українського державного університету
науки і технологій

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Вивчення та аналіз творчого доробку вчених, праці яких були основоположними у певній галузі науки, є необхідною умовою її подальшого розвитку. На сьогодні особливий інтерес викликають ті дослідження, які на початку розвитку незалежної

України стимулювали зміни в різних сферах життя держави. Такі зміни не оминули й систему середньої освіти, де гостро постали питання про те, яким має увійти у ХХІ ст. покоління молодих українців, як держава забезпечуватиме успішну інтеграцію своїх громадян у світовий культурний простір та

якими будуть маркери освіченості особистості. Одним із засобів вирішення цих питань було впровадження обов'язкового курсу зарубіжної літератури для шкіл з українською мовою навчання. Ця інновація, своєю чергою, стала викликом для наукової та вчительської спільноти: необхідно було розробити концепцію навчання нового предмета, визначити принципи взаємопов'язаного вивчення української і зарубіжної літератури, сформувати літературний канон для шкільного вивчення та сформулювати державні вимоги до освіти як основи соціокультурного становлення молоді.

Велику роль у вирішенні цих завдань відіграли праці Бориса Шалагінова – сучасного дослідника західно-європейської літератури, доктора філологічних наук, професора Національного Університету «Києво-Могилянська академія», заслуженого діяча науки і техніки України, автора численних публікацій у галузі філології та методики навчання. Його ім'я широко відоме серед учених, учителів зарубіжної літератури, студентів-філологів, видавців та усіх зацікавлених мистецтвом слова читачів. Борис Шалагінов – активний учасник наукових зібрань, сталий дописувач фахових часописів, автор підручників із зарубіжної літератури та історії для закладів загальної середньої та вищої освіти України. Упродовж довгих років він ініціював багато нововведень, які лягли в основу методики навчання зарубіжної літератури. Це був визначальний етап у становленні *нового методичного дискурсу*, коли шкільні теорія та практика стрімко позбавлялися старих ідеологічних догм і шаблонів.

Аналіз досліджень і публікацій. Праці Бориса Шалагінова четверте десятиліття живлять наукову дискусію в галузі методики навчання літератури і дають відповіді на широке коло актуальних питань. До осмислення його науково-педагогічного досвіду звертаються вчені, досліджуючи потенціал літератури як освітнього предмета (У. Баран, Н. Грицак, О. Ісаєва, Ж. Клименко, В. Папушина, Л. Удовиченко, Л. Чумак та ін.), мотивацію читання як методичну проблему (У. Баран, М. Доріченко, О. Ісаєва, Т. Качак, Ж. Клименко, Г. Швець та ін.), особливості роботи із сучасними учнями-читачами (Н. Грицак, Н. Борисова, О. Ісаєва, Т. Качак, Ж. Клименко, О. Кучай, Н. Логвиненко, В. Мартиненко, Л. Мацевко-Бекерська, В. Папушина та ін.), проблеми наукового і шкільного аналізу художнього твору (Н. Гричаник, О. Ісаєва, Л. Клименко, О. Поліщук, О. Слижук, В. Тименко, Л. Чумак та ін.), питання упровадження елементів компаративістики в шкільній освіті (Т. Батрак, Н. Грицак, Л. Євчина, Ж. Клименко, Є. Кремендюк, І. Маранська, Г. Мінич, І. Небеленчук, М. Пирус, О. Поляк, Л. Чумак та ін.) тощо.

Мета статті – проаналізувати одну з граней наукової творчості вченого, а саме: його внесок у розробку нормативних документів для організації

освітнього процесу із зарубіжної літератури в школах України.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Для нового методичного дискурсу вельми цінними були педагогічні погляди Бориса Шалагінова, які формувалися на базі ідей німецької класичної філософії.

Учений вбачає виховне значення видатних творів мистецтва в усі часи в утвердженні фундаментальних цінностей, що формують і зміцнюють людську спільноту та забезпечують її життєздатність упродовж тисячоліть. Високе мистецтво не є тільки дзеркалом, що пасивно відображає, воно формує і утверджує цінності, які проникають у людську свідомість як через науку, філософію і релігію, так і через естетичні переживання. Саме цим обґрунтовується необхідність вивчення художньої літератури на етапі шкільного виховання. Таке розуміння літературного розвитку, очищене від заскорузлих радянських догм, і було покладено в основу вивчення мистецтва слова в школах України, і в цьому немала заслуга Бориса Шалагінова.

На початку впровадження курсу зарубіжної літератури в школі постала необхідність створити комплексний нормативний документ – державний стандарт загальної середньої освіти, який би відображав запроєктований прикінцевий результат шкільного навчання та одночасно враховував би реальні можливості учнів і самої системи освіти його досягнути, тобто практично реалізував би державну політику в освіті. Робота науковців над створенням держстандарту розпочалася в 1994 р, а в 1996 р. рішенням колегії Міністерства освіти України була затверджена Концепція державного стандарту загальної середньої освіти України [4, с. 7]. До розробки освітньої галузі «Мови і літератури», зокрема її літературного компонента, долучився і Борис Шалагінов. У співпраці з ученими-літературознавцями та методистами, серед яких є і співавторка багатьох його подальших праць – Леся Мірошніченко, докторка педагогічних наук, професорка в галузі методики літератури, вони сформулювали основний зміст документа. У подальшому вчений неодноразово виступав перед науковцями й учителями, роз'яснюючи концептуальну основу предмета «Зарубіжна література», коментував складники стандарту та уяскравлював зміст базового і загальнообов'язкового рівнів викладання предмета. У своїх виступах і публікаціях Борис Борисович завжди відстоював демократичні зміни в літературній освіті, творчі підходи до укладання альтернативних навчальних програм і підручників та пошуки нових способів структурування освітнього матеріалу. Він також закликав до розробки нових принципів ведення уроків, оскільки освітній стандарт – це тільки загальна «концепція

літературних знань, які мають фундаментальне значення для соціалізації учня». Ця концепція є своєрідною ниткою Аріадни, без якої «курс не може існувати» [17, с. 12].

Автори документа максимально врахували вікові психолого-педагогічні особливості учнів сприймати художню літературу та орієнтувалися на формування базових знань, навичок та умінь. Поза їх увагою не залишилася також проблема виховання базових суспільних цінностей, яка у подальшому буде покладена в основу розробки ціннісного підходу до організації навчання в Новій українській школі [19, с. 407]. Наприкінці ХХ ст. ця проблема часто буде обговорюватися на сторінках фахової преси і стане важливим складником наукової дискусії довкола загальнолюдських і національних цінностей у творах мистецтва слова [20, с. 14].

Треба віддати належне критичному осмисленню професором Шалагіновим Стандарту [11, с. 16], підготовленого за його участі, щирості та неупередженості (за чисельними відгуками методистів із зарубіжної літератури) у його аналізі. Він сам був ініціатором внесення низки змін до Стандарту: вважав за необхідне додати до об'єкта навчання біографії авторів та інформацію про їхні знакові тексти для створення в учнів цілісного уявлення про доробки митців, а також відомості про конкретні літературні епохи, напрями, течії та оптимальний обсяг теоретико-літературних понять, який допоміг би учням сприйняти художній твір як *цілість* [17, с. 97].

Важливими є сформульовані Борисом Шалагіновим принципи вибору творів для шкільного курсу літератури: висока художньо-естетична вартісність; гуманістичний зміст; психологічна відповідність конкретній віковій групі; висока педагогічна цінність; яскраво виражена науково-теоретична презентативність твору; зручний для класної роботи обсяг тексту [17, с. 190]. Упровадження перелічених принципів дає значний виховний ефект і сприяє духовному росту учнів.

До сьогодні ці принципи є домінантними при виборі творів для текстуального вивчення авторами модельних програм з літератури та учителями-практиками. Окремі з них, як-то психологічна відповідність конкретній віковій групі та зручний для класної роботи сторінковий обсяг, набули особливої актуальності в останні десятиліття у зв'язку із глибоким проникненням технічних засобів цифрової епохи у шкільництво. Порушені Борисом Борисовичем питання про *власне дитяче коло читання та дозування художніх текстів* [16; 17], стали предметом тривалої дискусії [2; 6] і поштовхом до проведення новітніх досліджень щодо читацьких потреби та інтересів школярів [5, с. 21].

Наші висновки з цих питань узгоджуються із концепцією Б. Шалагінова. Вони висвітлені

в інтерв'ю для редакції «Нової української школи» [8] і підтверджуються результатами опитування «Які твори з курсу «зарубіжки» найбільше люблять учні», проведеного І. Пасько [9].

Значний внесок зробив професор Борис Шалагінов у розробку ще одного важливого нормативного документа – шкільної програми із зарубіжної літератури. Разом із вченими Є. Волощук, В. Гладішевим, Т. Денисовою, Д. Затонським, В. Звиняцьковським, О. Ісаєвою, З. Кирилюк, Ж. Клименко, Ю. Ковбасенком, О. Куцевол, І. Лімборським, Л. Мірошніченко, Л. Мироненко, І. Мойсеєвим, Д. Наливайком, І. Поповою-Бондаренко, Т. Потніцевою, О. Пронкевичем, Т. Свербіловою, Ю. Султановим, Т. Чередник та ін. він брав активну участь у науковій дискусії про зміст освіти, яка розгорнулася на сторінках фахових видань («Відродження», «Слово і час» тощо) навколо інформаційної перенасиченості, тенденційності та суб'єктивізму у доборі творів для вивчення, невмотивовано значної кількості в ній творів російської літератури тощо. Конструктивна критика стосувалася і першої орієнтовної програми, підготовленої авторським колективом під керівництвом К. Шахової, яка до 1998 р. була основною і «виявилася, по суті, механічним перенесенням – з певними скороченнями та спрощеннями – вузівської програми зарубіжної літератури в середню школу» [7, с. 7].

Одним із знакових результатів цієї дискусії стало створення альтернативних шкільних програм (у хронологічному порядку) М. Борецьким, авторськими колективами під керівництвом І. Панченко, Ю. Ковбасенка та Б. Шалагінова. До складу останнього творчого колективу увійшли вчені О. Ісаєва, Ж. Клименко, Л. Мірошніченко, О. Корнієнко та вчителі Н. Дорофєєва і С. Рудаківська [3; 10]. Наявність цілого спектру програм демократизувала освітній процес: учитель отримав можливість, залежно від об'єктивних та суб'єктивних умов (рівень навчальних досягнень учнів, їх інтереси та потреби, забезпечення художньою і навчальною літературою тощо), обрати ту, яку можна ефективно реалізувати в кожній окремій ситуації.

Варто зауважити, що перш ніж пропонувати програми до уваги вчителів, авторський колектив під керівництвом Б. Шалагінова розробив їх науково-методичні концепції [13; 14; 15; 18], практично апробував і врахував посутні зауваження і пропозиції [1; 12].

У своїх програмах Борис Шалагінов реалізував обстоювані ним принципи [14, с. 6] та втілював свою стратегічну думку про те, що вивчення зарубіжної літератури, поряд із вихованням національної і громадянської ідентичності, має спиратися на ціннісний підхід і відкривати широкі можливості для залучення учнів через мистецтво слова до багатств світової культури. Програми,

розроблені за участі Б. Шалагінова, повною мірою створювали «передумови для формування особистості, вкоріненої в національний культурний ґрунт і водночас відкритої до інших культур, їхніх ідей та вартостей, здатної синтезувати національні й загальнолюдські цінності» [14, с. 7]. На наш погляд, сильними сторонами згаданих програм, що вигідно їх вирізняють, можна вважати опертя на психолого-педагогічні особливості сприйняття творів літератури учнями різних вікових груп; вивчення художніх творів, апробованих шкільною практикою; текстуальне вивчення невеликих за обсягом художніх творів у повному обсязі; поступове поглиблення читацької інтерпретації через логічно вибудоване розширення освітньої інформації; введення та використання термінологічного апарату синхронно з вивченням української літератури (коли літературознавчі поняття опрацьовуються спочатку в курсі рідної літератури, а поглиблюються та розширюються на матеріалі творів зарубіжних авторів); розважливе співвідношення часу на текстуальне і оглядове вивчення творів; стимулювання самостійної читацької активності учнів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Методичні ідеї та розробки Бориса Шалагінова живуть повнокровним життям: вони є і предметом дискусій навколо актуальних тем, і фундаментом для новітніх досліджень оптимальних шляхів подальшого розвитку Нової української школи. Без сумніву, вони піднесуть літературну освіту в українській школі на новий рівень і допоможуть сформувати молоде покоління, гідне як своєї тисячолітньої історії, так і XXI ст. У цій роботі ми не торкалися питання реалізації ціннісного підходу в навчанні літератури, якому Б. Шалагінов приділив чимало уваги і яке стоїть на порядку денному та широко обговорюється вченими і вчителями. Цій розлогій темі ми плануємо присвятити окрему публікацію.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Думки, пропозиції, зауваження вчителів Кіровоградщини. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2000. № 11. С. 5.
2. Зарубіжна література в школі. Матеріали круглого столу. *Слово і час*. 2003. № 8. С. 45–66.
3. Зарубіжна література: програми для середньої загальноосвітньої школи. 5–11 класи / автори: Б. Б. Шалагінов, Л. Ф. Мірошніченко, О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко та ін. Київ: Перун, 2001. 112 с.
4. Концепція державного стандарту загальної середньої освіти України. (додаток 1 до рішення колегії Міністерства освіти України від 22.05.1996 № 8/3–6). *Інформ. зб. Міністерства освіти України*. 1996. № 17/18. С. 7–11.
5. Михальчук Н. Психологія читання та розуміння літературних творів старшокласниками. Київ: ТОВ фірма «Принт Хауз», 2012. 368 с.
6. Моклиця М. Основи літературознавства: посібник для студентів. Тернопіль: Підручники і посібники, 2002. 192 с.
7. Наливайко Д. Засадничі принципи у створенні програм. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. № 3. С. 7–8.
8. Пасько І. Аналізуємо програми із зарубіжної літератури для 5–9 класів: що змінилося. 2024. URL: <https://nus.org.ua/articles/analizuyemo-programy-iz-zarubizhnoyi-literatury-dlya-5-9-h-klasiv-shho-zmynilosya/> (дата звернення: 09.01.2025).
9. Пасько І. Які твори з курсу «зарубіжки» найбільше люблять учні – результати опитування вчителів (27.06.2024). URL: <https://nus.org.ua/articles/yaki-tvory-z-kursu-zarubizhky-najbilshe-lyublyat-uchni-rezultaty-opytuvannya-vchyteliv/> (дата звернення: 09.01.2025).
10. Програми для профільних класів загальноосвітніх навчальних закладів з укр. мовою навчання. Зарубіжна література. 10–11 класи. (2003). *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. № 7/8. С. 96–112.
11. Світова література. Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні: освітня галузь «Словесність». (1997). Київ: Генеза. Ч. I. С. 16–27.
12. Султанов Ю. У пошуках засад, адекватних шкільному курсу світової літератури. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2001. № 5. С. 37–41.
13. Шалагінов Б. На основі духовно-ціннісного підходу: бесіда з керівником авторського колективу укладачів проекту нової програми із зарубіжної літератури, розробником її концепції кандидатом філологічних наук Б. Б. Шалагіновим. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2000. № 7–8. С. 32–35.
14. Шалагінов Б. Основні принципи та побудова шкільної програми. *Зарубіжна література і культура*. 2001. № 1. С. 5–8.
15. Шалагінов Б. Науково-методична концепція курсу зарубіжної літератури у 9 класі. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2003. № 3. С. 11–13.
16. Шалагінов Б. Література – школа – читач: нові виклики. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2008. № 9. С. 52–59.
17. Шалагінов Б. Урок літератури: роздуми літературознавця про шкільну методику. Київ: Грамота, 2013. 203 с.
18. Шалагінов Б., Мірошніченко Л. Післямова укладачів програми Б. Б. Шалагінова та Л. Ф. Мірошніченко. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2000. № 12. С. 10–11.
19. Stepanenko O., Bedzir N., Demchyk M., Cheypesh I., Datso O. Effectiveness of the development of critical thinking in the lessons of world literature in secondary school. *Apuntes Universitarios*. 2023. 13 (1). P. 398–414. <https://doi.org/10.17162/au.v13i1.1347>.
20. Udovychenko L. Formation of civic identity of students based on methodical heritage of Yevhen Pasichnyk. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2022. № 1 (43). С. 13–23. DOI: 10.31499/2306-5532.1.2022.258282.